

Sezonska zaposlenost u inostranstvu i neke socijalno-ekonomske promjene na individualnim gazdinstvima livanjskog područja*

Joko Sparavalo

Livanjsko područje obuhvata teritorij opštine Livno, 2 naselja opštine Bosansko Grahovo i 11 naselja opštine Duvno koja gravitiraju Livanjskom polju. Poljoprivredno stanovništvo, čiji broj na ovom području apsolutno raste a relativno vrlo sporo opada, prema podacima za 1961. godinu čini 71,5% ukupnog stanovništva. Na 100 ha intenzivno obrađivanih površina dolazi 115 aktivnih poljoprivrednih stanovnika, prema 58 u SR BiH, 56 u SFRJ i 28 u SAP Vojvodini. Dohodak po stanovniku u 1967. godini iznosio je 1.393 dinara, što je ispod $\frac{1}{3}$ dohotka po stanovniku u SFRJ (4.716) i ispod jedne polovine dohotka po stanovniku u SR BiH (2.900). U društvenom je sektoru te godine bilo 7,8% zaposlenog stanovništva (SR BiH 12,6, SFRJ 17,4%). Dakle, riječ je o izrazito privredno nerazvijenom, poljoprivredno-stočarskom, ali agrarno prenaseljenom području planinskog regiona Bosne i Hercegovine.

Cilj je ovoga rada da ukratko prikaže razvoj ukupne sezone zaposlenosti u inostranstvu, a posebno razvoj sezone zaposlenosti u inostranstvu i to radne snage s individualnih gazdinstava, a zatim da na osnovu podataka ankete ispita neke socijalno-ekonomske promjene koje se na individualnim gazdinstvima dešavaju pod uticajem sezone zaposlenosti u inostranstvu.

1. UKUPNA SEZONSKA ZAPOSLENOST U INOSTRANSTVU

Nerazvijenost privrede u cjelini i vrlo nepovoljni prirodni uslovi za poljoprivrednu proizvodnju uzroci su stalnih emigracija stanovništva s livanjskog područja. Ove migracije imaju uglavnom ekonomski karakter. Pored definitivnog iseljavanja stanovništva s ovoga područja, ovdje su od ranije bile poznate sezonske migracije koje su posljedica sezonskog zapošljavanja radne

* Ovaj je rad napisan uglavnom na osnovu podataka ankete o individualnim poljoprivrednim gazdinstvima (obuhvaćeno 593 ili 8,56% gazdinstava), koja je provedena radi izrade studije *Mogućnosti razvoja poljoprivrede na području livanjskog horizonta, vezane za izgradnju HE »Orlovac«*. Na izradi ove studije rade Zavod za ekonomiku poljoprivrede i »Poljoprojekt« Sarajevo.

snage. U ranijim godinama, sve do otprilike 1960, bilo je dominantno sezonsko zapošljavanje stanovništva na poljoprivrednim i drugim sezonskim poslovima u Jugoslaviji. Posljednjih godina, međutim, preovladavalo je sezonsko zapošljavanje u inostranstvu,¹ dok je sezonsko zapošljavanje u zemlji, naročito ono koje se odvijalo preko Zavoda za zapošljavanje, skoro u potpunosti iščezlo.²

Intenzivnije sezonsko zapošljavanje naše radne snage u inostranstvu u posljednjih nekoliko godina nastalo je kao posljedica privredne recesije i u vezi s tim stagnacije, pa čak i opadanja zaposlenosti u Jugoslaviji. Odlazak na rad u inostranstvo poprimio je šire razmjere u onim područjima gdje je nizak stepen zaposlenosti i gdje su kod ljudi već od ranije razvijene sklonosti k teritorijalnoj pokretljivosti u cilju traženja obezbjeđenja sredstava za život. Jedno od takvih je i područje opštine Livno odakle je, prema procjeni, u toku 1968. godine bilo oko 6.500 radnika zaposlenih u inostranstvu.³ Ovdje se, na žalost, mora istaći da niti statistika niti bilo koja druga služba evidentira eksterne migracije ove vrste, pa se one mogu samo procjenjivati.

Sezonsko zapošljavanje radne snage u inostranstvu u posljednjih je nekoliko godina u stalnom porastu. Tendencije u sezonskom zapošljavanju u 1968. godini znatno se razlikuju od tendencija prethodnih godina. U ovoj je godini, i u cijelom ljetnom periodu, bio snažan pritisak za odlazak na rad u inostranstvo, što nije karakteristika ranijih godina, kada se taj pritisak uglavnom završavao u proljetnim mjesecima. Ranijih je godina zaposlene u inostranstvu sačinjavala uglavnom muška radna snaga, dok je u 1968. godini od onih koji su zahtijevali izdavanje pasoša bilo oko 40% žena. Znatan broj zahtjeva podnijela su djeca od 16 do 18 godina i mladići koji su tek odslužili vojsku.

Treba napomenuti da i u načinu zapošljavanja nastaju izvjesne razlike. Sve do 1968. godine zapošljavanje u inostranstvu odvijalo se potpuno neorganizovano. Tek se u posljednje vrijeme ono počinje organizovati.

Većina sezonski zaposlenih u inostranstvu radi u građevinarstvu, a vrlo malo u industriji, saobraćaju i ostalim djelatnostima. Sezonski rad u inostranstvu traje obično 8 do 10 mjeseci godišnje. Oko 80% ove radne snage zimski period provodi kod kuće. Lica zaposlena u industriji većinom imaju status stalno zaposlenih i ostaju obično na radu po dvije do tri godine, dok oni koji se nalaze na sezonskim poslovima, preko zime redovno dolaze kući. Ženska radna snaga uglavnom se orijentiše na stalno zaposlenje.

U uslovima niske zaposlenosti i stagnacije zapošljavanja u domaćoj privredi emigracija radne snage u inostranstvo predstavlja svakako pozitivan proces. Ovdje želimo posebno naglasiti da je to pozitivno samo u datim, postojećim uslovima, dok je sasvim drugo pitanje da li je do toga moralo doći.

Zapošljavanjem u inostranstvu uveliko su ublažene posljedice niske zaposlenosti u domaćoj privredi. Ako raniju ocjenu o 6.500 zaposlenih u inostranstvu prihvatimo kao približno tačnu, onda je zaposlenost u inostranstvu

¹ Zapošljavanje u inostranstvu obično je vezano za određene sezonske poslove; ono ne traje preko cijele godine već u prosjeku 8—10 mjeseci, te smo ga nazvali »sezonsko zapošljavanje«.

² Zadnjih nekoliko godina preko Zavoda za zapošljavanje godišnje je odlazilo oko 100 do 200 ljudi na sezonske poljoprivredne poslove; u 1968. godini u Jugoslaviji uopće nije bilo sezonskog zapošljavanja izvan područja opštine.

³ Ova ocjena data je na bazi podataka i u saradnji sa Sekretarijatom za unutrašnje poslove i Zavodom za zapošljavanje u Livnu.

u 1968. godini za 80% veća od zaposlenosti u društvenom sektoru opštine Livno (3.598 radnika).⁴

Ovakav obim zaposlenosti u inostranstvu uveliko je povećao obim zarade ovoga dijela stanovništva, tako da je ona u 1968. godini bila za preko dva puta veća od ukupnog dohotka opštine Livno, a ukupan iznos ušteđenih sredstava od zarade iz inostranstva bio je za preko tri puta veći od godišnje mase ličnih dohodaka svih zaposlenih na području opštine Livno. Zapošljavanjem u inostranstvu ostvaruju se znatna finansijska sredstva, što značajno doprinosi i smanjenju deficita u platnom bilansu.⁵

2. SEZONSKA ZAPOSLENOST U INOSTRANSTVU RADNE SNAGE SA INDIVIDUALNIH GAZDINSTAVA

Brojčano najveću rezervu radne snage u nerazvijenim područjima sačinjava nedovoljno uposlena radna snaga koja živi na individualnim poljoprivrednim gazdinstvima. Ta konstatacija važi u potpunosti i za livanjsko područje. Nerazvijena lokalna privreda, a i privreda Jugoslavije u cjelini nije puno uticala na odliv stanovništva s individualnih gazdinstava. Pored toga, mehanizacijom poljoprivrednih radova posljednjih su godina znatno sužene mogućnosti sezonskog zapošljavanja u Jugoslaviji. Dakle, rastao je nesklad između sve većih potreba za zapošljavanjem izvan gazdinstva, i sve manjih mogućnosti da se takvo zaposlenje obezbijedi. Ovaj je nesklad našao svoj ishod u sezonskom zapošljavanju u inostranstvu.

Sezonsko zapošljavanje u inostranstvu počelo je — na anketiranim gazdinstvima — 1957. godine kada je na sezonskom poslu u inostranstvu bio zaposlen samo jedan radnik. U periodu od 1957—1960. godine porast zaposlenosti u inostranstvu tekao je vrlo sporo. Međutim, od 1961. godine zapošljavanje u inostranstvu raslo je vrlo brzim tempom. Broj zaposlenih u inostranstvu povećao se od 36 ili 2,2% u 1961. godini, na 338 ili 20,6% od poljoprivredne radne snage na anketiranim gazdinstvima u 1968. godini.⁶ Prema tome broj zaposlenih u inostranstvu u posmatranom periodu se skoro udesetostručio. Odnos sezonski zaposlenih u inostranstvu i poljoprivredne radne snage na gazdinstvu bitno se ne razlikuje po veličini gazdinstva.

S porastom broja lica sezonski zaposlenih u inostranstvu rastao je, ali nešto sporije, i broj gazdinstava sa sezonski zaposlenim licima. Tako je u 1961. godini bilo samo 5,7% ovih gazdanstava, a u 1968. godini 47,6%.⁷ Na po-

⁴ Stanje 31. marta 1968. godine.

⁵ Pod pretpostavkom da 6.500 zaposlenih radnika zarađuje u prosjeku 900 DM mjesečno, a ostaju na radu oko 8 mjeseci, onda je njihova ukupna zarada u toku 1968. godine iznosila 46.800.000 DM, odnosno 146.250.000 dinara, što je za preko dva puta više od dohotka opštine Livno u 1967. godini (67.738.000). Ako računamo da troškovi života u inostranstvu po pojedincu iznose oko 300 DM mjesečno, onda bi ukupni priliv deviznih sredstava (ako ne bi bilo potrošnje i štednje u inostranstvu) iznosio oko 31.200.000 DM ili 97.500.000 dinara, a to je za preko tri puta više od godišnje mase ličnih dohodaka svih zaposlenih na području opštine Livno (31.130.260 din. računato prema prosječnim ličnim dohocima u martu 1967. g.). Priliv deviznih sredstava na području opštine Livno znatno je manji od iznosa koji bi se na osnovu ovih podataka mogao očekivati. Računa se da samo oko 10—15% ušteđenih sredstava od rada u inostranstvu prispjeva putem banke ili pošte na područje ove opštine, dok se sav ostali dio ovih ušteta drugim putevima konvertira u dinarska sredstva ili potrošna dobra, ili se djelomično štedi i u inostranstvu.

⁶ Ovdje treba napomenuti da je u ovoj godini bila znatno veća zaposlenost u inostranstvu, jer je anketom registrovano stanje koje je bilo koncem maja. U inostranstvo se odlazilo u čitavom ljetnom, pa i jesenskom periodu.

⁷ Među anketiranim gazdinstvima bilo je 9,9% gazdinstava sa kojih je do 1968. g. bilo sezonski zaposlenih u inostranstvu (ali u momentu anketiranja nisu imali zaposlenih u inostranstvu), tako da je ukupno 57,5% anketiranih gazdinstava imalo sezonski zaposlene članove u inostranstvu.

četku posmatranog perioda (1961. godine) procenat ovih gazdinstava, u odnosu na ukupan broj gazdinstava, bio je znatno veći kod krupnijih nego kod manjih gazdinstava. Na kraju posmatranoga perioda (1968. godine) te razlike su znatno manje. Kod gazdinstava do dva hektara 42,1% ih je sa sezonski zaposlenima u inostranstvu, a kod gazdinstva preko 8 ha — 50,0%.

Tabela 1

Sezonska zaposlenost u inostranstvu lica sa individualnih gazdinstava^x

Veličina gazdinstva	% zaposlenih u inostranstvu od poljoprivredne radne snage na gazdinstvu							
	1961.	1962.	1963.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.
Ukupno	2,2	6,1	9,1	12,3	17,4	18,9	20,0	20,6
Do 2 ha	1,3	5,2	8,8	12,4	20,2	21,8	19,9	21,8
2 — 3 ha	1,8	5,3	7,8	11,0	18,4	20,5	21,6	23,3
3 — 5 ha	2,7	6,9	9,7	12,6	17,7	18,6	20,1	20,1
5 — 8 ha	2,2	6,7	10,4	13,6	16,5	18,3	19,8	19,5
Preko 8 ha	3,1	5,7	7,3	10,9	13,0	13,5	18,2	18,2

^x U 1968. stanje koncem maja.

Sezonsko zapošljavanje u inostranstvu i stalno zapošljavanje izvan gazdinstva, u mjestu boravka bitno se razlikuju s obzirom na veličinu posjeda. Gazdinstva koja imaju zaposlene ove druge kategorije, uglavnom su manja po veličini. S porastom veličine gazdinstva opada broj stalno zaposlenih iz ove kategorije. Međutim, kada je riječ o sezonskoj zaposlenosti u inostranstvu onda se relativna zastupljenost radne snage s većih gazdinstava gotovo izjednačila sa zastupljenošću radne snage s manjih gazdinstava. Ova se pojava može objasniti veličinom dohotka koji se ostvaruje kod pojedinih vidova zapošljavanja. Nizak dohodak kojeg može ostvariti nekvalificirana radna snaga u uslovima naše produktivnosti rada, pokreće na zapošljavanje izvan gazdinstva u prvom redu radnu snagu s najmanjih gazdinstava; no neuporedivo veći dohodak od sezonskog rada u inostranstvu — atraktivan je i za radnu snagu s većih gazdinstava, pa čak i za onu koja ima puno zaposlenje na vlastitom gazdinstvu.⁸

Sezonska zaposlenost u inostranstvu znatno je veća nego stalna zaposlenost izvan gazdinstva u Jugoslaviji. Prema rezultatima ankete, na svakih pet anketiranih gazdinstava dolazi jedno lice sa stalnim zaposlenjem izvan gazdinstva, a na manje od dva gazdinstva po jedno lice sezonski zaposleno u inostranstvu.

Zapošljavanje radne snage s individualnih gazdinstava u inostranstvu većinom je sezonskog karaktera, kako po vremenu trajanja tako i po djelatnosti u kojoj se obavlja. Na sezonski posao u inostranstvo obično se počinje odlaziti već u toku februara, pa kroz čitav proljetni period, a vraća se većinom u toku decembra. Jedan se dio radne snage vraća na gazdinstvo i u toku ljetnih mjeseci, u sezoni pojedinih poljoprivrednih poslova (kosidba i sl.), da bi se poslije obavljenog posla na gazdinstvu ponovno vratio u inostranstvo. Većina radne snage s individualnih gazdinstava radi u građevinarstvu (85,4%), dok znatno manje u ostalim djelatnostima (industrija — 4,6%, sa-

⁸ Godišnji dohodak po jednom uposlenom u inostranstvu ($999 \times 3125 \times 8 = 22.500$ d) veći je za ok 25 puta od dohotka ostvarenog iz poljoprivrede po aktivnom članu na gazdinstvu (876 d. 1967. g.).

braćaj — 3,7%, ostale djelatnosti i nepoznato — 6,3%). Prema tome, obavlja nje poslova vezano je za građevinsku sezonu, a to odgovara i zaposlenim radnicima, jer u toku zime mogu biti u svom domaćinstvu i obavljati izvjesne poslove, naročito one koji su vezani za upravljanje gazdinstvom. U slijedećoj se godini (većinom po usmenom dogovoru) ponovo ide na posao kod ranijeg poslodavca. Promjena radnog mjesta je rjeđa.

Na sezonski posao u inostranstvo većinom ide po jedan član gazdinstva. Tako je u 1968. godini bilo 84% gazdinstava sa jednim, 13,5% sa dva i 2,5% sa tri i više članova na sezonskom radu u inostranstvu. Sezonski rad u inostranstvu prosječno traje 7,5 mjeseci u godini. Odlazak u inostranstvo postaje redovna pojava kod većine gazdinstava, i ona se iz godine u godinu ponavlja. S tog stanovišta interesantno je analizirati strukturu radne snage prema trajanju sezonskog rada, i strukturu gazdinstva prema ukupnom broju godina sezonskog rada u inostranstvu.

Ako računamo sve dosadašnje odlaske na sezonski rad u inostranstvo, onda je sezonskim zapošljavanjem u inostranstvu obuhvaćeno 25% poljoprivredne radne snage na anketiranim gazdinstvima.⁹ Posmatrano po veličini gazdinstva, sezonskim zapošljavanjem obuhvaćeno je nešto više radne snage s manjih nego sa većih gazdinstava (do 2 ha 27,7%, a preko 8 ha 24%). Većina zaposlenih u inostranstvu ima za sobom dvije, tri, četiri ili pet godina sezonskog rada. Najviše ih je s četiri godine sezonskog rada (21,8%).

Tabela 2

Radna snaga prema trajanju sezonskog rada u inostranstvu

Kategorija gazdin.	Radna snaga koja je odlazila na sezonski rad u inostranstvo		Radna snaga prema godinama trajanja sezonskog rada									
	Svega	% od polj. radne snage	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
			% od ukupne radne snage koja je boravila na sezonskom radu									
Ukupno	412	25,1	6,6	15,5	17,2	21,8	13,2	9,2	10,0	5,3	1,0	0,2
Do 2 ha	85	27,7	9,4	14,1	15,3	28,2	15,3	7,1	7,1	3,5	—	—
2 — 3 ha	75	26,5	6,7	12,0	18,7	30,7	10,7	7,9	9,3	2,7	1,3	—
3 — 5 ha	110	24,3	5,5	16,4	12,7	20,9	13,6	10,9	11,9	5,5	2,7	—
5 — 8 ha	96	23,7	5,2	13,5	17,7	15,6	14,6	12,5	13,5	6,3	—	1,1
Preko 8 ha	46	24,0	6,5	26,1	28,3	10,9	8,7	4,3	4,3	10,9	—	—

Znatan dio radne snage boravio je 6, 7, i 8, pa i više godina na sezonskom radu u inostranstvu. Dakle, za jedan dio radne snage sezonski je rad u inostranstvu postao redovan izvor prihoda.

Distribucija gazdinstava prema ukupnom broju godina sezonskog rada njihovih aktivnih lica u inostranstvu potvrđuje gore izneseni zaključak. Oko 36% gazdinstava je čak sa šest i više godina sezonskog rada u inostranstvu; to istovremeno pokazuje njihovu ovisnost od prihoda zaposlenih u inostranstvu.

⁹ Pošto sezonski rad u inostranstvu ne smatramo redovnim zaposlenjem, ovako zaposlenu radnu snagu ubrajamo u poljoprivrednu radnu snagu.

Tabela 3

Gazdinstvo prema ukupnom broju godina sezonskog rada u inostranstvu^x

Kategorija gazdinstva	Broj gazdinstava sa sezonskim zapošljavanjem		Sezonski rad u inostranstvu prosječno po gazdinstvu	Gazdinstva prema ukupnom broju godina sezonskog rada u inostranstvu u %							
	Svega	% od ukupnog broja gazdinstava		1	2	3	4	5	6	7	8 i više
Ukupno	341	57,5	5,9	5,3	11,1	14,4	19,4	13,8	10,9	12,0	13,1
Do 2 ha	76	52,4	4,4	3,9	11,8	14,5	28,9	15,9	9,2	9,2	6,6
2 — 3 ha	63	55,3	4,9	6,3	9,5	19,0	22,2	7,9	9,6	14,3	11,2
3 — 5 ha	99	61,5	4,9	6,1	13,1	12,1	16,2	13,1	10,1	15,2	14,1
5 — 8 ha	71	59,7	6,1	5,6	4,2	9,9	14,1	15,5	19,7	14,1	16,9
Preko 8 ha	32	59,3	5,4	3,1	21,9	21,9	12,5	18,8	—	—	21,8

* Boravak na sezonskom radu u inostranstvu u toku jedne godine, bez obzira na vrijeme njegova trajanja, računat je kao godina dana sezonskog rada.

3. UTICAJ SEZONSKE ZAPOSLENOSTI U INOSTRANSTVU NA NEKE SOCIJALNO-EKONOMSKE PROMJENE NA INDIVIDUALNIM POLJOPRIVREDNIM GAZDINSTVIMA

Sezonsko zapošljavanje u inostranstvu uticalo je na obim i strukturu radne snage koja radi na individualnim gazdinstvima. Kontingent poljoprivredne radne snage koja obavlja poljoprivredne poslove na gazdinstvu smanjen je za oko 25%, što je istovremeno uticalo na porast broja gazdinstava bez poljoprivredne radne snage. Prema rezultatima ankete, na livanjskom je području samo 2,2% gazdinstava koja uopće nemaju radnu snagu, 3,5% gazdinstava je bez poljoprivredne radne snage (nisu uključeni članovi stalno zaposleni izvan gazdinstva od kojih mnogi, inače, dodatno rade na zemlji), dok je 5,7% gazdinstava bez radne snage koja radi na gazdinstvu (isključeni su sezonski zaposleni u inostranstvu).

Zapošljavanje izvan gazdinstva odrazilo se na starosnu i polnu strukturu radne snage koja radi na gazdinstvu.

Tabela 4

Starosna struktura aktivnog stanovništva na gazdinstvu u %

	10—14 godina	15—24	25—34	35—49	50—64	65 i više godina
Rade na gazdinstvu	6,9	38,7	21,4	16,1	14,1	2,8
Sezonski rade u inostranstvu	—	10,4	41,4	34,9	12,1	1,2
Stalno zaposleni izvan gazdinstva	—	28,9	30,6	25,6	13,2	1,7

Starosna struktura osoba koje sezonski rade u inostranstvu i onih koji su stalno zaposleni izvan gazdinstva bitno se razlikuje od starosne strukture lica koja rade na gazdinstvu (tabela 4). Kod lica koja rade na gazdinstvu veće je učešće starijih grupa do 25 i preko 50 godina starosti, dok je kod lica sezonski zaposlenih u inostranstvu i lica stalno zaposlenih izvan gazdinstva znatno veće učešće starijih grupa od 25 do 49 godina starosti. Radno

najsposobnije starosne grupe (25 do 49 g.) čine 75,3% od radne snage zaposlene u inostranstvu i 56,2% od radne snage stalno zaposlene izvan gazdinstva, dok je kod radne snage koja radi na gazdinstvu učešće ovih starosnih grupa samo 37,5%. Zapošljavanje izvan gazdinstva (naročito sezonsko zapošljavanje u inostranstvu) povuklo je za rad najsposobniju radnu snagu i na taj način povećalo učešće manje sposobnih starosnih grupa u kontingentu radne snage koja radi na gazdinstvu.

U pogledu polne strukture, zapošljavanje izvan gazdinstva učinilo je znatno veće promjene. U zapošljavanju izvan gazdinstva dominantno je učešće muške radne snage. Kod lica stalno zaposlenih izvan gazdinstva odnos muške i ženske radne snage je 82,6% : 17,4%, a kod lica sezonski zaposlenih u inostranstvu 97,6% : 2,4%. Zapošljavanje pretežno muške radne snage izvan gazdinstva znatno je doprinijelo promjeni polne strukture radne snage koja radi na gazdinstvu. U ukupnoj radnoj snazi na gazdinstvu znatno je veće učešće muške nego ženske radne snage (58,5% : 41,5%), dok je kod radne snage koja radi na gazdinstvu manje učešće muških nego ženskih lica (46,5% : 53,5%).

Budući da je sezonska zaposlenost u inostranstvu znatno raširenija pojava nego stalna zaposlenost izvan gazdinstva u Jugoslaviji, može se konstatovati da su promjene u starosnoj i polnoj strukturi radne snage koja radi na gazdinstvu, najvećim dijelom izazvane sezonskim zapošljavanjem radne snage u inostranstvu.

Sezonsko zapošljavanje u inostranstvu uticalo je i na smanjenje stalne zaposlenosti izvan gazdinstva. U 1960. godini bilo je 28,9% gazdinstava sa stalno zaposlenim izvan gazdinstva, odnosno 12,7% od ukupne radne snage, a 1968. godine 18,7% gazdinstava sa 6,9% od ukupne radne snage na individualnim gazdinstvima. Iako anketom nije ispitano koliko je radnika (koji su sezonski zaposleni u inostranstvu) prije toga imalo stalno zaposlenje u Jugoslaviji, poznato je da je na ovom području raširena pojava da nekvalifikovana, pa čak kvalifikovana radna snaga — inače kod nas slabo plaćena — napušta redovno zaposlenje, ako joj se ukažu mogućnosti zaposlenja u inostranstvu sa znatno boljom zaradom. Prema tome, smanjenje stalne zaposlenosti izvan gazdinstva posljedica je sezonskog zapošljavanja u inostranstvu.

Zapošljavanje u inostranstvu ima pozitivan uticaj i na migracije stanovništva s individualnih gazdinstava livanjskog područja. Sudeći po raznim vidovima investicione potrošnje i namjerama izraženim u tom pogledu (ulaganja u stambene i ekonomske zgrade, namjere u pogledu povećanja zemljišnog i stočnog fonda i tome slično), ne bi se mogao izvesti zaključak da je sezonska zaposlenost u inostranstvu bitno uticala na pokretanje stanovništva s individualnih gazdinstava, niti njegovo napuštanje poljoprivrede kao osnovnog zanimanja. Međutim, dosadašnja odseljavanje stanovništva s individualnih gazdinstava, kao i seobe cjelokupnih domaćinstava, ipak pokazuju da su migracije stanovništva posljednjih godina znatno intenzivnije. Tako npr. od ukupnog broja lica koja su u poslijeratnom periodu odselila s anketiranih gazdinstava, samo u periodu od 1961—1968. godine odselilo je 53%, a od ukupnog broja odseljenih domaćinstava (iz naselja koja su obuhvaćena anketom), 1961—1967. godine odselilo je 55,6%. Prema tome, najintenzivnije seobe pojedinih lica, kao i cjelokupnih domaćinstava, bile su upravo u vrijeme najvećeg porasta zaposlenosti u inostranstvu, što je vjerovatno tome i dopri-

nijelo. Migracije stanovništva, podstaknute prilivom sredstava iz inostranstva, obično se odvijaju na taj način što se višeporodična domaćinstva dijele, pa jedna (ili više) porodica seli, a druga ostaje na gazdinstvu, poboljšavajući tako stambene uslove i proširujući kapacitete za poljoprivrednu proizvodnju.

Zapošljavanje u inostranstvu i njime izazvane promjene u starosnoj i polnoj strukturi poljoprivredne radne snage koja radi na gazdinstvu, imale su određeni uticaj na uslove i rezultate proizvodnje na gazdinstvu. Provedenom anketom pokušali smo na osnovu nekih pokazatelja ispitati taj uticaj.

Prema učešću gazdinstava sa sezonski zaposlenima u inostranstvu i gazdinstava bez sezonski zaposlenih lica u inostranstvu, u ukupnoj površini ugara i neobrađenih oranica ne bi se moglo konstatovati da je kod prvih zapuštanje zemljišta veće nego kod drugih. Prosjek ovih površina kod jednih i kod drugih iznosi 0,33 ha. Ipak, kod gazdinstava s većim brojem godina sezonskog rada u inozemstvu ovaj je prosjek nešto veći. Međutim, proizvodnja mlijeka i krompira u prosjeku je veća kod gazdinstava bez sezonski zaposlenih nego kod gazdinstava sa sezonski zaposlenima u inostranstvu. Tako su gazdinstva bez zaposlenih u inostranstvu u 1967. godini proizvela po kravi 942 litre mlijeka i 45,5 mtc po hektaru krompira, a gazdinstva sa sezonski zaposlenima — 867 litara mlijeka i 38,3 mtc/ha krompira. Ovi pokazatelji upućuju na zaključak da zapošljavanje u inostranstvu, zbog odlaska radno najsposobnije i uglavnom muške radne snage, nije uticalo na povećanje neobrađenih površina, ali, sudeći po prinosima, utiče na ekstenzivnije privređivanje na gazdinstvu.

Poznato je da se u investicionoj potrošnji poljoprivrednih domaćinstava najprije vrše veća ulaganja u domaćinstvo, pa tek nakon postizanja određenog standarda u opremi domaćinstva, povećava se obim investicija u gazdinstvo. Prema rezultatima ankete, na području Livna u 1967. godini samo je 10% domaćinstava vršilo novčana ulaganja u gazdinstvo, a 34% u domaćinstvo. Prosječna su ulaganja u gazdinstvo iznosila 6.471 dinar, a u domaćinstvo 8.028 dinara. Novčana ulaganja u gazdinstvo ovdje su tri do četiri puta, a u domaćinstvo tri do šest puta veća nego u srednjoj Posavini (Bos. Šamac, Gradačac, Modriča, Odžak i Orašje), gdje su uslovi za poljoprivrednu proizvodnju neuporedivo bolji, a zaposlenost izvan gazdinstva skoro ista. Prema tome, odje je priliv novčanih sredstava od zarada iz inostranstva uveliko uticao na povećanje investicija u gazdinstvo i domaćinstvo.

Od ukupno 341 gazdinstava, sa sezonski zaposlenim u inostranstvu, 258 ili 75,5% ih je za posljednjih pet godina vršilo investiciona ulaganja od zarada iz inostranstva. Najveći je broj domaćinstava ulagao u sredstva standarda domaćinstva, a vrlo mali broj u gazdinstvo. Tako je u izgradnju i renoviranje stambenih zgrada ulagalo 66,7%, a u ekonomske objekte samo 26,4% domaćinstava; u opremu domaćinstva ulagalo je 58,9%, a u opremu gazdinstva samo 2,7% domaćinstava.

Od ukupnog broja stambenih zgrada podignutih poslije 1960. godine, samo 21% pripada domaćinstvima koja nisu imala sezonski zaposlene u inostranstvu, a 79% domaćinstvima sa sezonski zaposlenima u inostranstvu. Prosjek korisne površine po jednoj zgradi kod prvih je 90, a kod drugih 111 m².

Na osnovu toga može se izvesti zaključak da se dohodak od sezonske zaposlenosti u inostranstvu najviše odrazio u kvantitativnom i kvalitativnom porastu stambenog fonda na selu, što je osnovna komponenta podizanja životnog standarda seoskog stanovništva.

Sezonska zaposlenost u inostranstvu vrlo se povoljno odrazila i na elektrifikaciju i opremljenost seoskih domaćinstava. Električno je osvijetljenje 1960. godine imalo samo 13,3% domaćinstava, a 1968. godine 49,7%; radio-aparat je posjedovalo 5,4%, a radio-aparat i tranzistor 1968. godine — 37,3%; bicikl i motocikl ih je posjedovalo 14,5%, a bicikl, moped i motocikl 1968. godine — 25,8% domaćinstava.

Domaćinstva sa sezonski zaposlenima u inostranstvu znatno su opremljenija od ostalih domaćinstava: električno osvijetljenje ima 57,8% domaćinstava čiji su članovi zaposleni u inostranstvu, dok bez zaposlenih samo 38,9%, radio-prijemnik prvi imaju u 33,8% slučajeva, dok drugi u 18,7%; šivaću mašinu 42,8% i 16,3% itd. Opremljenost domaćinstava, nadalje, raste prema broju godina sezonskog rada u inostranstvu.

Gazdinstva sa sezonski zaposlenima u inostranstvu znatno su opremljenija nego ostala gazdinstva sa najelementarnijim sredstvima za rad. 70% gazdinstava sa sezonski zaposlenima u inostranstvu ima radnu stoku, a bez sezonski zaposlenih — 59%, s plugom ih je 53% iz prve i 31% druge grupe gazdinstava, a sa zaprežnim kolima 35% odnosno 23%.

I u pogledu kupovine i prodaje zemlje postoje izvjesne razlike između ovako grupiranih gazdinstava. Gazdinstva sa sezonski zaposlenima u inostranstvu više kupuju, dok gazdinstva bez zaposlenih više prodaju zemlju. Prema rezultatima ankete, u periodu od 1962. do 1967. godine znatno više gazdinstava je kupovalo (17,5%) nego prodavalo (4%) zemlju. Od gazdinstava koja nisu dosada imala sezonski zaposlenih članova u inostranstvu zemlju je kupovalo 15,1% a prodavalo 6,3%, dok su gazdinstva sa zaposlenima u inostranstvu u 19,4% slučajeva kupovala, a u 2,4% slučajeva prodavala.

Ispitali smo i namjere gazdinstava u pogledu povećanja ili smanjenja pojedinih proizvodnih kapaciteta. Prema dobivenim rezultatima, 23,3% gazdinstava namjerava povećati fond zemljišta, a samo 3% smanjiti; povećati broj goveda namjerava 27,3%, a broj ovaca 25,6% gazdinstava.

Gazdinstva sa i bez sezonski zaposlenih u inostranstvu bitno se razlikuju u pogledu povećanja ili smanjenja proizvodnih kapaciteta. Tendencije za povećanjem zemljišnog fonda jače su kod gazdinstava sa sezonski zaposlenima u inostranstvu (27,9%), nego u gazdinstvima bez njih (17,1%). Ukoliko sezonski zaposleni sa gazdinstva imaju duži staž rada u inostranstvu, utoliko je veći procenat gazdinstava koja namjeravaju povećati fond zemljišta (gazdinstva sa 1 do 3 godine — 21,9%, a gazdinstva sa 14 do 27 godina sezonskog rada u inostranstvu — 66,7%). Slične su tendencije i u pogledu povećanja stočnog fonda. 19,8% gazdinstava bez sezonski zaposlenih u inostranstvu namjerava povećati broj goveda, a 17,5% broj ovaca, dok 32,8% gazdinstava sa sezonski zaposlenima u inostranstvu namjerava povećati broj goveda, a 31,6% broj ovaca. Gazdinstva s dužim trajanjem sezonskog rada u inostranstvu više će povećati stočni fond od ostalih.

Prema rezultatima ove ankete može se zaključiti da je dosadašnji priliv sredstava od zarada u inostranstvu uticao i na povećanje proizvodnih kapaciteta i opremljenost gazdinstava, što bi trebalo imati pozitivnog uticaja na razvoj poljoprivredne proizvodnje individualnih gazdinstava.

Sezonsko zapošljavanje radne snage u inostranstvu ima, razumije se i niz negativnih posljedica. Atraktivnost zarade u inostranstvu domaćoj privredi stvara poteškoće, naročito ako iz nje odlazi kvalifikovana radna snaga. To

utiče i na odnose u raspodjeli, a u sezoni — i na normalno snabdijevanje privrede radnom snagom. Pored toga, eksterne emigracije imaju i niz negativnih političkih i socijalnih posljedica.

Summary:

TEMPORARY EMPLOYMENT ABROAD AND CERTAIN SOCIO-ECONOMIC CHANGES ON PRIVATE SMALLHOLDINGS IN THE LIVNO AREA

The Livno area is situated in the mountainous part of Herzegovina. Poor prospects for employment in the domestic and especially in the local economy and unfavourable conditions for agricultural production have led to the employment of labour from private farms in foreign countries, especially West Germany.

Figures obtained by an enquiry held on 693 farms in 1968 show that 25 per cent of the total agricultural labour force take temporary employment abroad. 57 per cent of the private farms in the Livno area have members in foreign employment, and these come preponderantly from large farms.

As a rule (in 84% of the cases) only one member of the household leaves to take on employment abroad, but there are farms which have two, three and even more members in foreign employment.

As a result of temporary employment and the increased earnings deriving from it many individual persons and even complete families have moved out of the Livno area.

Most of the money earned abroad is spent on the construction of houses and the purchase of domestic equipment and a much smaller proportion on the purchase of farm utensils. 79 per cent of the houses constructed since 1960 belong to households whose members are employed abroad, and only 21 per cent belong to other households. Further, households whose members are employed abroad are much better equipped than other households: 57.8 per cent have electric lighting, 33.8 per cent possess radio sets, 42.8 per cent sewing machines, while for other households (with no members employed abroad) the figures are much lower (38.9%, 18.7%, 16.3%).

Despite the obvious tendency of investing only a small proportion of the money earned abroad in farm equipment, one can conclude from the enquiry that families whose members are in employment abroad have better farm equipment and buy land or intend to increase their productive capacity (through the purchase of land, cattle or sheep) more frequently than do other families in the area.

Viewed in general, temporary employment abroad has led to a marked improvement in the standards of living of the rural population of the Livno area and has helped to increase the economic strength of private smallholdings.

Резюме:

-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПЕРЕМЕНЫ В ЕДИНОЛИЧНЫХ ХОЗЯЙСТВАХ ОБЛАСТИ ЛИВНО

Область Ливно находится в горной области СР Боснии и Герцеговины. Незначительные возможности занятости в домашнем, отдельно в местном хозяйстве и неблагоприятные условия для сельскохозяйственного производства явились причиной массовой сезонной занятости рабочей силы единоличных сельскохозяйственных имений за границей, особенно в СР Германии.

Результаты проведенной анкеты в 1968 году на образце 593 хозяйств показывают, что 25% общей сельскохозяйственной рабочей силы получает сезонную работу за границей, а также 57% единоличных хозяйств области Ливно. Сезонная занятость рабочей силы за границей чаще является в больших чем в мелких хозяйствах.

На сезонную работу за границу обычно отправляется одно лицо из хозяйства (в 84⁰/₀ случаев), но существуют хозяйства у которых, два, три и даже больше лиц на сезонной работе за границей.

Сезонная занятость и прилив денежных средств из-за границы способствовали усиленному переселению отдельных лиц и целых семейств из области Ливно.

Скопленные средства от заграничного заработка используются на жилищное строительство и оборудование домхозяйств, а в меньших размерах на оборудования хозяйства. Из жилых зданий построенных после 1960 года, 79⁰/₀ отходит на домхозяйства члены которых на сезонной работе за границей, а 21⁰/₀ отходит на остальные хозяйства. Домхозяйства члены которых на сезонной работе за границей лучше оборудованы чем остальные хозяйства. Электрическое освещение у 57,8⁰/₀, радио у 33,8⁰/₀, швейная машина у 42,8⁰/₀ в таких домхозяйствах, тогда как в остальных домхозяйств (без членов на сезонной работе за границей) эти проценты значительно ниже (38,9⁰/₀, 18,7⁰/₀ и 16,3⁰/₀).

Хотя незначительная часть заграничного заработка вложена в домхозяйства, согласно результатам анкеты, однако можно заключить, что домхозяйства члены которых на сезонной работе за границей лучше оборудованы, больше покупают участки и в большем проценте выразили намерение повысить производственные емкости (закупка участков, крупного рогатого скота, овец).

Если взять в целом, сезонная занятость за границей способствовала в значительной мере повышению жизненного стандарта сельского населения в области Ливно, а также и повышению экономической силы единоличных хозяйств.